KAVRAMSAL AÇIDAN NESNELLİK

Arş. Gör. Aslı ÜNER*

Özet

Bu çalışma "nesnellik" kavramının insan yaşamının pratik ve teorik alanlarındaki karşılıklarını ve olanaklılığını sorgulamaktadır. Yazının anahtar kavramı olan nesnelliğin farklı bakış açılarınca ne türden tartışmalara konu edinildiği açıklanmaya çalışılmış, söz konusu kavramın farklı disiplinlerce yapılan tanımları üzerinde durulmuştur. Ayrıca doğa bilimleri ve sosyal bilimler alanında ayrıcalıklı bir öneme sahip olan nesnelliğe ulaşılıp ulaşılamayacağı hakkında da bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nesnellik, Öznellik, Doğa Bilimleri, Sosyal Bilimler.

OBJECTIVITIY FROM OF CONSEPTUALLY

Abstract

This paper questions the concept of objectivitiy's meanings and possibilities of human lives' pratical and theorical sides. It is explained what kind of arguments the objectivity, which is the key concept of my thesis, cause. In this respect, especially in the beginning part, the descriptions of objectivity done by different disciplines are studied. In addition objectivitiy that has important privileged in natural and social sciences are given information about attain whether or not.

Key Words: Objectivity, Subjectivity, Sciences, Social Sciences.

Kavramlar düşünce dünyamızın yapı taşlarıdır. Kavram, zihinsel bir sürecin ardından, nesnelerin veya olayların ortak özelliklerinin özeti, terim ise buna dayanarak yapılan genel adlandırmalardır. Kavramlar, düşünce dünyası için olduğu kadar ifade için de vazgeçilmez zihin mülkleridir. Karmaşık ya da soyut tasarımlar ancak onlar sayesinde ifade edilebilir. Fakat bu işlevlerine rağmen onların kullanımı hiç de problemsiz değildir. Bazı kavramlar anlam bakımından karışıklığa da sebep olabilir. Bu karışıklığın nedeni, söz konusu kavramların özneler arası ortak bir tanımlarının bulunmamasıdır. Bu durum her disiplinin kendi içinde kaotik bir süreç yaşamasına neden olur. "Nesnellik" kavramı da tanım çeşitliliği bakımından bunun en tipik örneğidir.

Günlük hayatta, bilim, bilgi, ahlak ve siyaset gibi alanlarda farklı karşılıkları bulunan nesnellik kavramı, rasyonellik, doğruluk, bilimsellik gibi çeşitli yargıların ve değerlerin garantörü olarak görülmektedir (Kılıç 1997: 5). Birbirinden farklı olan bu nitelemeler, nesnelliğin tek anlamlı olarak belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Bu zorluğun nedeni, kavramın neliğinden çok, olanaklı olup olmadığının tartışılmasıdır. Platon *Menon* dialoğunda bu bağlamda yapılması gereken ilk şeyin, olanaklılık tartışmasından çok o

* GŞÜ Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, asliuner@gumushane.edu.tr

kavramın neye karşılık geldiğinin, neyi ifade ettiğinin belirlenmesi olduğunu söyler. Yeterli açıklık sağlanmadığında, yapılan tartışmalar uzayıp gider. Bu yüzden kavram analizinin yapılması oldukça önemlidir. Bu türden bir belirleme görevi de felsefeye düşmektedir.

Nesnellik kavramı, yaşama dünyamızda pratik ve teorik olmak üzere iki bağlamda kullanılmaktadır. "Pratik kullanımında nesnellik; bir konu veya olay hakkında kişisel duygularımıza, grupsal eğilim ve çıkarlarımıza göre değil, herkes için bağlayıcı olan genel ilkelere göre düşünmeyi, karar verebilmeyi ve eylemde bulunmayı ifade eder ki; adalet, hakkaniyet gibi erdemler için bir ön koşul sayılır. Böyle bir nesnellik anlayışının gerçekleşebilir bir şey olup olmadığı gibi sorular ahlak, hukuk ve siyaset felsefesinin başlıca sorunları arasında yer alır" (Özlem 2008: 187). Bu tanıma göre özneden beklenen, onun kendi değerlerinden, kişisel inanç ve eğilimlerinden bağımsız olarak karar vermesi ve eylemde bulunabilmesidir. Ahlak felsefesinde tartışılan "evrensel bir ahlak yasasının mümkün olup olmadığı" sorusu ve bu soruyu cevaplamaya yönelik her girişim aslında bir tür nesnellik arayışıdır.

Pratik kullanımının dışında nesnellik kavramı, epistemolojik açıdan doğruluk kavramıyla birlikte düşünülür. Buna göre nesnellik, nesnenin değil, bilgimizin bir niteliğini, değerini belirtir ve bilgimizin doğruluk oranıyla derecesini ifade eder (Özlem 2008: 187). Burada söz konusu olan, bilgimizin olgular dünyasına uygunluğudur. Böylece nesnel bilgi onu oluşturan özneden tam anlamıyla bağımsızlık göstererek işaret ettiği olgular dünyasına birebir karşılık gelir. "Bilme sürecindeki kesin bilgiler, nesnede bir temele sahiptir" (Köktürk 2006: 90).

Burada nesnellik kavramının ilk olarak nesnesine uygunluk anlamında kullanıldığına tanık oluyoruz. Bu tanıma göre doğa, yalnızca nesnelerden oluşan bir dünyadır. Biz bu dünyaya, değerlerimizden bağımsız bir biçimde yöneliriz. Nesneye öncelikli bir var oluş hakkı tanıyan bu anlayış gözlemciyi bilginin inşasında aktif değil pasif olarak kabul eder. Bu anlayışa göre, öznenin görevi, nesne dünyasını resmetmektir. Nesne önceden verilidir, öznenin ise geçici ve temsili bir rolü vardır (Yavuz 2000: 56). Esas olan nesne ve nesneye ait olan özelliklerdir. "Nesnedeki özellikler bilgideki nesnelliğin teminatı olma niteliğindedir" (Köktürk 2006: 92).

Ancak, doğa bilimlerinde geçerli olan epistemoloji açısından sorunsuz görünen bu tanımlama sosyal bilimler alanında sorun teşkil etmektedir. "Nesnellik kavramı, sadece doğa bilimi merkezli düşüncenin doldurduğu anlam boyutu bakımından anlaşılırsa, bir bilgi nesneye yaklaştığı ölçüde ya da yaklaşıp yaklaşmadığının bilinmemesi durumunda

nesnellikten uzak olarak kabul edilir" (Köktürk 2006: 91). Bu kabul kültürel olguları ele alan sosyal bilimlerde nesnellik sorununun temelini oluşturmaktadır. Çünkü sosyal bilimlerde, salt duyusal verilerle yetinildiğinde kültürel olguların asıl niteliklerine nüfus edilemez. Kültürel olgular ve bu olguları meydana getiren insan değer yüklüdür. MENGÜŞOĞLU'na göre, bilme, eyleme, tavır koyma, inanma, ideleştirme gibi niteliklerin yanında bir de "değerler dünyası" na sahip olma insanın varlık şartları arasında yer alır (Mengüşoğlu 1998: 13). Bu yargı, insanın hangi dönemine bakılırsa bakılsın, onun bir değerler dünyasına sahip olduğu ve her türlü faaliyetinin bu değerler tarafından belirlendiğini anlatmaktadır. Bu yüzden insana ait bir takım değerlerin varlığı ve bu değerlerin davranışlar üzerindeki etkisi tartışılmazdır. Bu hususta problem olan kısım, söz konusu değerlerin nesnel mi yoksa öznel mi olduğudur. Sadece sosyal bilimlerde değil doğa bilimlerinde de tartışmalar bu konu etrafında dönmektedir. Bu durumda değerlerle yüklü olan sosyal bilimler ya nesnellik kavramından vazgeçecek ya da kendilerine uygun bir kavram haline getireceklerdir (Köktürk 2006: 92). Nesnelliğin doğa bilimsel bu tanımlanışı, kültürel olguları ele alan sosyal bilimler açısından bir sorun oluşturmaktadır.

Epistemolojide doğruluk kavramıyla bağlantılı olduğu kabul edilen nesnellik kavramı genellikle "doğru bilginin imkanı" başlığı altında tartışılır. Sadece felsefecilerin değil bilim adamlarının da ortak ereği doğruya ulaşmaktır. "Bunun da ötesinde doğruyu bulma, doğru bilgilerle iş görme, doğru değerlendirmelere dayalı olarak eyleme, insanın günlük yaşamının da vazgeçilmez öğelerinden biridir (Tepe 2003: 18). Doğruluk sorununun yüzlerce yıldır güncelliğini koruması, bilgi teorisinin felsefedeki öneminin yanı sıra son yüzyılda bilim felsefesinde yaşanan gelişimle de yakından ilgilidir. Konu bugünde yoğun bir şekilde felsefenin gündemini işgal etmektedir.

Doğruluk ve bununla paralel olarak nesnellik sorununda ilk olarak doğru bilgiye ulaşılıp ulaşılamayacağı sorgulanır. "Antik felsefeden bu yana sürüp gelen, nesnelerin olduğu gibi bilinip bilinemeyeceği ya da insanın bilme yetisinin nesnelerin doğasını bilmeye ne kadar elverişli olduğu, doğruluğun ya da doğruların olanaklı olup olmadığı, olanaklıysa bunların saltık doğrular olarak görülüp görülemeyeceği, doğruluğun (bazı şeylere örneğin insana, kişiye) göreceli olup olmadığı soruları, başka bir deyişle bilgi felsefesinde bilinemezcilik, kuşkuculuk, görecelilik tartışmaları temelde hep bu konuya ilişkindir" (Tepe 2003: 25).

Doğrulukla ilgili olan diğer tartışma doğruluğun neye ilişkin olduğudur. Doğruluk özne tarafından sunulan ifadelerin, önermelerin, tümcelerin bir özelliğidir. Kısacası

doğruluğun taşıyıcısı önermelerdir. Özne tarafından ifade edilen önermelere yüklenmiş olsa da doğruluğa ulaşmada asıl olan, öznenin nesneye bağlı kalmasıdır. Çünkü ancak ifadelerle dış dünya arasında birebir uygunluk sağlandığında doğruluğa ulaşılmış olunur. Nesnellikle özdeş kabul edilen bu kavram, gerçeklik ve hakikat gibi kavramlarla da karıştırılmaktadır. Bilgi teorisindeki bu karmaşayı ortadan kaldırmak için başvurulan çözüm, yine, ontolojik ayrıma dayalı bir kavram analizi olacaktır. Çünkü doğruluk önermelere gerçeklik ise varlığa ilişkin bir kavramdır. Varlığın özüne uygun olması anlamına gelen hakikat ise "varlığa ilişkin doğruluk" olarak tanımlanmaktadır (Tepe 2003: 17-27).

Doğrulukla ilgili, üçüncü ve son olarak, doğruluğun ne olduğu yani hangi anlama karşılık geldiği konusunda bir tartışmaya rastlıyoruz. Bu tartışmanın sebebi, temelde önermelere yüklenen doğruluğun hangi durumlarda kullanıldığının araştırılmasıdır. En sık karşılaşılan doğruluk tanımı da uygunluk kuramına göre yapılmaktadır.

Epistemolojik anlamda ele alınan nesnellik kavramının diğer bir karşılığı da "bilginin apriori olmadığı, araştırmanın bize bilmediğimiz şeyler öğretebileceği, daha önceki beklentilerimize göre bizi şaşırtabileceği inancına sıkı sıkıya bağlıdır" (Gulbenkian Komisyonu 1996: 85). Daha çok deneyci bilgi görüşünün benimsediği bu anlayışa göre nesnel bilgi dış dünyadan duyumlarımız aracılığıyla ulaşabileceğimiz bir bilgi türüdür. Kısacası nesnel bilgi bize yeni şeyler sunan, doğa hakkında daha önceden bilmediğimiz sonuçlara ulaşabilmemizi sağlayan bilgi türüdür.

Doğa bilimi modeline göre şekillenen bilim anlayışında, bilime ait olan özellikler sıralanırken; "bilim nesneldir", "bilim olgusaldır", "bilim genelleyicidir" gibi tanımlamalar yapılır. Bu anlayışa göre nesnellik bilimin özniteliklerinden biri olarak kabul edilir. Hatta bu kavram bilimsel olmanın koşulu sayılır. Doğa bilimlerine göre bilimsel nesnellik olanaklıdır. Nesnellik bu bilimin metodundan elde edilmektedir. "Burada nesnellik kavramı tümcelere değil, araştırmayı yürütme yoluna yada metoduna göndermede bulunuyor" (Kılıç 1997: 7). Bilimsel nesnelliği olanaklı kılan şey "bilimsel yöntemin kamusal nitelikteki sınamaları" dır. Başka bir deyişle, bilimsel nesnellik özneler arası geçerliliği bulunan bir yöntemin özelliğidir (Kılıç 1997: 2). Bilimde bir metot seçildiğinde diğer bilim adamı da bu yöntemi kullanarak hatasız ve güvenilir sonuçlara varabiliyorsa nesnel metoda ve bununla bağlantılı olarak nesnel sonuçlara ulaşılmış olur.

Doğa bilimlerinde yöntemin, epistemoloji de ise bilginin bir özelliği olarak kabul edilen nesnellik kavramı, niceliksel ifade tarzı ile de yakından ilgilidir. Nicelleştirme, olgusal

durum, ilişki ve yasaların matematiğin sayısal diline taşıma işlemidir. Niceliksel ifadelerin özneleri aşan bir geçerliliğinin bulunması, bilimde elde edilen verilerin niceliksel tarzda ifade edilmesine neden olmuştur. CASSIRER'e göre, özellikle doğa bilimi "sembol" kavramının büyüsüne kapılmıştır. Çünkü onun nesnellik idealları, tek anlamlı olan işaret sistemiyle ifade edilmesinde yatmaktadır (Cassirer 2005: 71). Yoğun olarak modern bilim döneminde kabul gören bu anlayış gereğince, bilimin amacı varılan sonuçları sayılar ve matematiksel formüllerle ifade etmektir. Böylece bilimde öznelliği ortadan kaldırmak, herkes için geçerli sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır.

"Nesnelliğin bir başka, ikincil tanımı ise, zihinsel algımızı bulanıklaştıran, öznel unsurların yok edilmesinin öneminden doğmaktadır. Bu anlayışa göre nesnellik, bilim adamlarının bilimsel faaliyetleri sırasında, tüm inanç sistemlerini, tecrübelerini bir kenara bırakarak eylemde bulunmasında yatmaktadır" (Fay 2005: 275). Zihnimiz, bağımsız bir şekilde var olan dış dünyayı olduğu gibi bilebilir. Fakat bunun için zihin, algısını bulanıklaştıracak, istek, korku, beklenti vb. gibi öznel unsurlardan tamamen arınmalıdır. Bilim adamları bilimsel faaliyetleri sırasında bu işlemi gerçekleştirerek nesnel davranışlar sergileyebilirler. Özellikle doğa bilimleri, bu anlayışın sonucu olarak bilim adamlarını, zihinlerini tamamen boşalttıklarına inanan, gerçekliği olduğu gibi yansıtan aynalar olarak görürler.

Nesnellik kavramından bahsetmek, zorunlu olarak, öznellik kavramını da gündemimize taşır. Öznellik kavramı temelde "kendisi ile kendisi olmayan arasındaki ayrımın farkında olma hali" şeklinde tanımlanır. Öznellik, özne ile nesne arasındaki ayrımda bir taraf tutma halidir. Genel anlamda bu şekilde tanımlanmasına rağmen öznellik kavramı, tıpkı nesnellik kavramı gibi farklı disiplinlerce çeşitli anlamlarda kullanılmıştır.

Nesnellikte "nesne" ye yapılan vurgunun aksine, öznellikte asıl önemli olan "özne" ve öznede yaşanan süreçlerdir. Bilgide özneliğe ilk kez dikkat çekenler Sofistler olmuştur. Sofistlere göre "mutlak ve değişmez bir hakikat olmayıp, bilgi ve hakikat, bireyin algılarına, toplumsal, kültürel ve kişisel eğilimlerine görelidir" (Cevizci 2001: 81). Sofistlerin felsefe tarihine en büyük katkısı insanı dolayısıyla öznelliği düşüncenin konusu haline getirerek, bilginin ve ahlak değerlerinin bu yönünü vurgulamak olmuştur. Her şeyin temeline insanı yerleştirdikleri için özne felsefesinin başlatıcıları olarak kabul edilen Sofistlerin ardından Aristoteles bilen özneye ilişkin ilk sistematik görüşleri ortaya koyar. İdeaları tek gerçeklik olarak gören hocası Platon'un aksine Aristoteles öznenin bilme konusundaki aktif rolünü vurgulaması bakımından oldukça önemlidir. 17. yüzyıla

gelindiğinde ise DESCARTES "Düşünüyorum o halde varım" diyerek, kendi varlığının bilincinde olan özne ile özne felsefesinin geleceğini büyük ölçüde belirlemiştir.

Özellikle bilim dünyasında nesnelliğin karşıtının genellikle, araştırmacının veri toplarken ve yorumlarken kişisel yargılarından kurtulamayacağı şeklinde tanımlanan "öznellik" olduğu kabul edilir. Bilim adamlarının kendi inanç sistemleri doğrultusunda hareket etmeleri anlamına gelen öznelliğin, elde edilen veriyi çarpıttığı, böylece de onun geçerliliğini azalttığı düşünülür. Böyle bir duruma düşmek istemeyen bilim adamları "nasıl nesnel olunur" sorusunun cevabını bulmaya çalışır (Gulbenkian Komisyonu 1996: 84-85). Ulaştıkları sonuç ise, nesnel önermelerin, deneyle doğrulanabilen, değer yargılarını işe karıştırmayan, herkes için aynı sonuçlar veren önermeler olması gerektiğidir. "Yani, bilimsel bilginin nesnel bir özellikte olması, bilim adamının 'nesnel tutum'uyla olanaklı" görülmüştür (Kılıç 1997: 76). Bu bakış açısıyla işleyen bilimde öznellik kesin bir biçimde dışlanmıştır. Amacı nesnel sonuçlara ulaşmak olan doğa bilimleri, öznel unsurları bilimden ve her türlü nesnel bilme sürecinden uzaklaştırmaya çalışmışlardır.

Öznelliğin bilimdeki nesnelliği zedelediği düşüncesi, onun doğa bilimlerince dışlanmasının diğer bir nedenidir. Ayrıca doğa bilimi merkezli düşünce sistemine göre öznellik, bilime olan inancı farklı bir açıdan da zayıflatmaktadır. Bu düşünceye göre bilimde öznelliği kabul etmek, toplumsal ve siyasal gücün, düşünce ve eylemlerimiz üzerinde, şekillendirici bir etkiye sahip olduğunu kabul etmek anlamına gelmektedir.

Özellikle pozitivist bilim anlayışının hakim olduğu dönemlerde öznellik ve nesnellik kavramları "bilimsel olan" ve "bilimsel olmayan" ayrımının odağında olmuştur. Nesnel bilgi aynı zamanda bilimsel olarak kabul edilirken, öznel yorumlar içeren ifadeler bilimsel olmayan, hatta tamamen değersiz kuruntular olarak değerlendirilmiştir. Bilimsel olan ve bilimsel olmayan arasına sınır koyulduğunda, kuram seçimini sağlayan ve kuramlar arası karşılaştırmalar yapmaya yardımcı olan ilkelere ulaşılabileceğine inanılmıştır. Bu yolla da bilimsel ilerlemenin önünün açılabileceği düşünülmüştür. Bu bakımdan bilim felsefecilerinin adım attığı ilk basamak sınır koymadır. Örneğin tümevarım yöntemini benimsemiş bir kimseye göre, bir ifadeyi bilimsel hale getiren onun doğrulanmasıdır. Yanlışlamacılıkta ise bilimi sözde bilimden ayıran tek ölçüt onun sınanabilmesidir. "Bilim felsefesini özellikle bu noktadan hareketle başlatan POPPER'a göre bilim ile sözde bilim arasına sınır koyma bir bakıma bilimin ne olduğu veya ne olmadığını ortaya koyma; bir bilgi etkinliği olarak bilimsel bilgiyi tartışmak, temellendirmek, betimlemek sorunudur" (Ömerustaoğlu 2007: 26). Pozitivistler ise

ancak ve ancak, olgulardan elde edilen doğrulanabilen bilgiyi kabul ederler bu bilgi bilimseldir ve bununla paralel olarak da nesneldir. Her iki görüşü de olanaklı kılan tarafsız bir şekilde yapıldığına inanılan deney ve gözlemdir.

Son dönemlerde doğa bilimlerinde meydana gelen en önemli tartışmalar gözlemin güvenilir olup olmadığı sorusu etrafında yaygınlaşmaktadır. Bilimin özneden bağımsız bir süreç olduğunu savunan pozitivist görüşün aksine çağdaş bilim felsefesinde özellikle Thomas KUHN ile başlayan dönemde bilme sürecinde öznenin sosyolojik boyutuna vurgu yapılmıştır. Bu anlayışa göre bilim saf gözlemle değil inanç sistemimizde şekillenen problemlerle başlamaktadır (Kuhn 1994: 43-67). Çağdaş bilim felsefesindeki bu anlayış ile birlikte özne tekrar bilimin ve bilginin merkezine yerleşmiştir.

SONUÇ

Yüzyıllardır yapılan nesnellik ve öznellik tartışmalarının ardından varılan ortak sonuç, nesnelliğin aranan ve ulaşılması hedeflenen bir özellik, öznelliğin ise bizi gerçeklikten uzaklaştıran, tarafsızlığı ortadan kaldıran, olumsuz bir nitelik olduğudur. Acaba tablo gerçekten böyle midir? Geleneksel bilim anlayışıyla yüceltilen nesnellik anlayışı tam anlamıyla ulaşılabilen bir durumu mu ifade etmektedir? Bilginin, düşüncenin, tavırların ve eylemlerin son tahlilde öznede gerçekleşen iç olgular olduğunu göz önüne alırsak, nesnellik iddia edildiği gibi, varılması mümkün bir hedef olarak görülebilir mi? Kaldı ki nesnellik bilim tarihi boyunca doğa bilimleri merkeze alınarak tanımlanan bir nitelik olmuştur. Bilimin tamamı ya da farklı disiplinleri söz konusu olduğunda doğa bilimsel mantıkla tanımlanan nesnellik kavramına ulaşmak gerçekleşmesi zor olan bir hayal gibi gözükmektedir.

KAYNAKÇA

BERNSTEIN Richard, (2009), **Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesinde**, (Çev. Feridun YILMAZ), İstanbul: Paradigma Yayınları.

CASSIRER Ernst, (2005), **Bilginin Fenomonolojisi**, (Çev. Milay KÖKTÜRK), Ankara: Hece Yayınları.

CEVİZCİ Ahmet, (2001), **İlk Çağ Felsefe Tarihi,** Bursa: Asa Kitabevi.

DİNÇER Kurtuluş, (2002), "**Bilimde İki Gelenek İki Kültür**", Ankara: Hacettepe Üni. Ed. Fak. Dergisi, XIX, Sayı: 5.

FAY Brian, (2005), **Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi**, (Çev. İsmail TÜRKMEN), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gulbenkian Komisyonu, (1996), **Sosyal Bilimleri Açın,** (Çev. Şirin TEKELİ), İstanbul: Metis Yayınları.

KILIÇ Yavuz, (1997), **Nesnellik Kavramı,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KUHN Thomas, (2008), **Bilimsel Devrimlerin Yapısı,** (Çev. Nilüfer KUYAŞ), İstanbul: Kırmızı Yayınları.

KUHN Thomas, (1994), **Asal Gerilim,** (Çev. Yakup ŞAHAN), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

KÖKTÜRK Milay, (2006), **Kültürün Dünyası,** Ankara: Hece Yayınları.

ÖMERUSTAOĞLU Adnan, (2004), **Bilgi Kuramı: Karl Popper'ın Eleştirel Akılcılığı Üzerine,** İstanbul: Araştırma Yayınları.

ÖZLEM Doğan, (2008), **Felsefe ve Doğa Bilimleri**, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

MENGÜŞOĞLU Takiyettin, (1998). **İnsan Felsefesi,** İstanbul: Remzi Kitabevi.

SNOW Charles Percy, (2001), **İki Kültür**, (Çev. Tuncay BİRKAN), Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

TEPE Harun, (2003), **Doğruluk, Gerçeklik ve Hakikat,** Ankara: İmge Kitabevi.